

Brončano romaničko raspelo iz Rakovca

Snježana Pavičić

Hrvatski povijesni muzej u Zagrebu

Izvorni znanstveni rad–UDK 904(497.113 Rakovac):247.9

31. 1. 2000.

Malo brončano raspelo iz Rakovca koje se čuva u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu značajan je primjer sitne plastike (6,4x4,7x0,8 cm) izvedene u pozlaćenoj bronci s prikazom Kristova lika kojeg odlikuje jednostavnost, rudimentarnost, simetričnost, volumska zatvorenost, proporcionalna zbijenost i sažetost, te čvrstoća i statičnost karakteristična za romaničko razdoblje (sl. 1). Lik je oblikovan sprijeda i bočno dok je leđna strana većim dijelom neobrađena, a u predjelu trupa šuplja. Kružna perforacija ispod držača Kristovih nogu ukazuje da je cjeli oblik bio pričvršten za metalnu ili drvenu podlogu, možda na križ ili korice knjige.

Pozlaćeno brončano raspelo iz Rakovca (Fruška gora) važan je primjer sitne plastike izrazito romaničkih stilskih svojstva i morfološko-ikonografskih obilježja. Vjerojatno je rad majstora lokalne radionice 12. stoljeća koji je bio u doticaju s mađarskim procesijskim križevima, jer se upravo na njima uočavaju brojne sličnosti s rakovačkim primjerom. Raspelo se nalazi u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu te zajedno s preostalim arheološkim nalazima koji su još 1909. godine otkupljeni od Ljudevita Sedlačeka (a danas se čuvaju u Arheološkom muzeju u Zagrebu) bitno upotpunjuje sliku tog važnog srijemskog lokaliteta.

Kristov je lik prikazan raširenih rukau, odjeven je u dužu ravno podrezanu perizomu, a stupastim, priljubljenim nogama stoji na palmetasto profiliranom suppedaneumu. Detaljnijim opisom otkrivamo i druge morfološke elemente. Ruke su raširene, ali nisu postavljene horizontalno niti jako zakošeno, već se blago savijaju u laktovima i dižu prema gore. Glava je suzdržano pognuta na desno rame. Kosa je priljubljena uz glavu i začušljana prema gore. S leđne strane graviranjem su naznačeni vertikalni i koso postavljeni pramenovi duge kose. Nos je oštećen pa se na žalost ne razaznaje izvorni oblik. Sumarno su naznačene uši,

bademasto urezane i koso spuštene oči, te brkovi i brada. Također su jasno naznačeni urezi rebara i polukružne linije marame oko ramena. Perizoma se širi blago zvonoliko prema dolje i završava malo iznad koljena. Njezini su nabori izvedeni vertikalnim, i pri krajevima lučnim linijama. Tijelo je oko struka opasano pojasom sa izbočenim središnjim dijelom.

Raspelo je za Narodni muzej (njegov »Historički odjel«) otkupljeno od Ljudevita Sedlačka iz Novog Sada 1909. godine, a pronađeno je u njegovu vinogradu na brdu Stručici u Rakovcu. Iste je godine Sedlaček prodao Narodnom muzeju i druge predmete koji se danas čuvaju u Arheološkom muzeju u Zagrebu (predmeti uvedeni u knjige inventara AMZ od br. 1824 do 1846)¹. To su između ostalog jedan mač, ostruge, kopče, strelice, ulomci posuda, pečnjak od sivkaste gline, fibula, srebrna predica i drugo. O nalazima s Rakovca i tamošnje bazilike iz 11/12. stoljeća postoji manji katalog koji je objavio vojvođanski muzej iz Novog Sada² i tu se može upoznati veći dio inventara s tog značajnog fruškogorskog lokaliteta. Već je Josip Brunšmid početkom stoljeća objavio nekoliko gradinskih nalaza s Rakovca³ pišući o kamenim ostacima (tri fragmenta i jedan kapitel) iz vinograda u Stručici gdje je, kako kaže naš arheolog »bio srednjovjekovni samostan Dumbovo«. Od pedesetih godina nadalje o arheološkim istraživanjima i nalazima s Rakovca izvještavali su i drugi autori. Dokumentiran je i konstatiran prehistorijski kult, zatim period rimske gradnje, romanička bazilika s kriptom i gotička crkva, te razdoblje adaptacije manastira u utvrđenje. Istraživanja od 1963. do 1978. godine definitivno su utvrdila da se na brdu, odnosno potezu Stručica, nalazi lokalitet Gradina i novopodignuto selo Rakovac, a na samoj je Gradini bio i srednjovjekovni samostan Dombó.⁴

Od brojnih i raznovrsnih nalaza koji su pronađeni dugogodišnjim arheološkim istraživanjima, za naše je romaničko raspelo posebno zanimljiv jedan fragment oltarne pregrade od bijelog mramora, na čijoj je prednjoj strani isklesan prikaz Kristova raspeća.⁵ Vrlo pojednostavljeni, rudimentarni oblik kristova lika nalazi se u međuprostoru između dvije arkade (sl. 2). Krist je pribijen na križ, a stoji na vrhu prikazanog jonskog kapitela. Odjeven je u zvonoliku, ravno rezanu perizomu, a gornji je dio ukrašen romboidnom ornamentacijom mrežastog izgleda s linijskim urezima. Ruke su postavljene horizontalno i blago se savijaju u laktovima, a stupaste noge su paralelno priljubljene jedna do druge. U impostaciji i oblikovanju Kristova lika nepobitne su sličnosti s korpusom iz HPM-a.

Međutim, tražeći za raspelo iz Rakovca komparativne primjere istih tehničko-izvedbenih obilježja, znači male lijevane brončane korpuse, onda se ono može uspoređivati sa nekoliko nalaza iz naše i susjednih nam zemalja, (Srbije, Bosne i Hercegovine, Mađarske). Osim zajedničkih stilskih komponenata na njima prepoznajemo individualne značajke koje su u pojedinim slučajevima vrlo srodne s rakovačkim korpusom. Primjer iz Kladova objavila je Bojana Radojković⁶, a o poznatom romaničkom korpusu iz crkve sv. Martina u Martinšćini iz Hrvatskog Zagorja pisali su Ljubo Karaman i Ivo Lentić⁷. Brončano raspelo iz Kladova (sl. 3) visoko je 8 cm, a široko 5,6 cm. Datirano je u 11/12. st. i vjerojatno je rad lokalnih radionica, a autoriga pronalazi dodirne točke s bizantskom i koptskom ikonografijom. Iako su na tom raspelu ruke tek fragmentarno još uvijek se vidi prepoznatljiva blaga linija polukružnog uzdizanja. Glava je duboko pognuta naprijed na prsa i oslonjena na desno rame. Na širokom licu je stilizirana šiljasta brada, a kosa se spuša na ramena. Perizoma je do iznad koljena, ali nije ravno odsječena (kao na raspelu iz Rakovca), već završava valovitim krajevima nejednake dužine. Noge su paralelno priljubljene jedna do druge, ali je u odnosu na rako-

¹ O suradnji s gospodinom Sedlačekom postoji u Dokumentaciji Arheološkog muzeja u Zagrebu nekoliko pisama koji govore da je već ranije 1902. započela prepiska o značajnim nalazima u Rakovcu. Tako npr. u listopadu 1902. dr. Nikola Malešević, kraljevski kotarski predstojnik u Irigu, piše Brunšmidu »Primio sam Vaše velecijenjeno pismo od 3. 11 i nekoliko svezaka Vaših arheoloških radova, na čemu sam Vam osobito zahvalan. Ja sam očekivao da ćete jesenas ovamo doći da Vas vodim u Ledenice i Rakovac. U Rakovcu posjeduje neki trgovac Sedlaček iz Novog sada vinograd u kom je pronašao puno starina, novca, ploča sa nadpisom, oružja itd. Kako sam Vam govorio kada ste ovdje bili. Što ste jesenas propustili da ovamo dodjete, nadoknadite svakako dogodine u ljeto, ali vas molim da mi javite kada ćete doći. Prema uputama u Vašem pismu izdao sam shodne upute svim svojim obćinama glede nadjenih starina. U obćini Neradinu imade jedna česma koju zovu zimskom. U blizini je brijeg koji mi izgleda umjetno načinjjen. Kada vi dodjete u ljeto dati ćemo oko rećenog briega kopati, jer čujem da su prošlih godina nalazili onuda starih rimskih novaca. Vi bi morali to viditi pak bi odlučili je li bi vredno bilo brijeg prokopavati – zato gledajte da na proljeće ovamo zasigurno dodjete. Vaše velemožnosti, odani štovatelj Dr. Nikola Malešević.«

– Iz jedne Brunšmidove bilješke iz 1903. saznajemo da od gosp. Sedlačka nije baš bilo jednostavno dobiti »starine«, jer kaže Brunšmid (bilj. br. 170): »... Sedlaček ne bi prodao starine što ih je našao u svome vinogradu kod Rakovca u Srijemu, a koje drži u svojoj vili u tom vinogradu.«

– Kasnije se u toj korespondenciji vidi da je riječ o svojevrsnom licitiranju tj. traženju što veće materijalne naknade za pronađene predmete.

² Katalog »Rakovac, arheološki nalazi«, Vojvođanski muzej, Novi Sad, 1982. (biblioteka AMZ)

³ J. Brunšmid, *Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja II*, Vjesnik XII, Zagreb 1912, str. 139-140; Veselinović Rajko, *Nalazi iz Rakovca u Sremu*, Rad vojvođanskih muzeja 1, Novi Sad 1952, str. 127-129.; Nad Šandor, Dombó – *Rezultati istraživanja na Gradini u Rakovcu (1963-1966.)*, Rad vojvođanskih muzeja 20, Novi Sad 1971, 161-185; Nedvidek Sofija, *Rezultati i istraživanja lokaliteta Dombó*, Zbornik zaštite spomenika kulture XXII/XXIII, Beograd

vački rudimentarni korpus njihova izvedba puno kvalitetnija i preciznija kao i tretman cijelog predmeta.

Drugi spomenuti korpus iz Martinšćine (sl. 4), koji se čuva u Riznici zagrebačke katedrale, prikazuje većeg razapetog Krista (visok je 13,9 cm, s raskriljenim rukama širok 13 cm). Postoje sličnosti, ali i znatne razlike s rakovačkim primjerom. Na velikoj glavi s dugom kosom koja pada na remena istaknut je pravilan nos i bademaste oči. Šiljata brada s brkovima izvedena je dubljim graviranjem, jako su naglašena rebra. Perizoma seže do koljena i ukrašena je jednostavnim geometrijskim ornamentacijama. Velike su sličnosti raspela iz Martinšćine s primjerom iz Mujdžića kod Jajca⁸, u zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu (sl. 5). Bitna je razlika samo u tretmanu glave, jer na raspelu iz Mujdžića na glavi ima vijenac, a kosa se spušta u cik-cak ornamentiranim pletenicama. Ipak, oba ova primjera, datirana u 11/12. st., nisu izravno povezana s tipologijom rakovačkog korpusa, a to je još manje korpus u Arheološkom muzeju u Zagrebu, u literaturi poznat kao »Christus regnans« (sl. 6). Prema bilješkama dr. Viktora Hoffillera vjerojatno je pronađen u rijeci Kupi u Sisku. O »Kristu kralju« zanimljivu je studiju napisala Anđela Horvat⁹ kojom ga kontekstualizira s dru-

gim sličnim primjerima. Između ostalog ona spominje i nalaz iz Martinšćine, ne kao izravnu komparaciju već kao jedan u nizu brončanih korpusa s bližeg i šireg prostornog areala. No osim približno istih dimenzija (12,6x7,5 cm) između Christusa regnansa i zagorskog raspela iz Martinšćine više je bitnih razlika, osobito u tehničkom i ikonografskom pristupu. Sisački je korpus od pozlaćenog brončanog lima naknadno u vatri dotjeran i pozlaćen, a prikazuje golobradog Krista kralja s nadesno nagnutom okrunjenom glavom i s karakterističnim oblikom perizome koja je s ledne strane duža, odnosno čiji je vrh stegnut reljefno istaknutim pojasom. Visoka kruna ima četiri režnja i tri polukružna udubljenja. Taj korpus sigurno pripada zapadnom stilskom krugu, vjerojatno njemačkim ili francuskim radionicama s kraja 12 i početka 13. st. Na zagorskom i bosanskom korpusu kao i rakovačkom primjeru, očigledni su pak suprotni, istočni i bizantski utjecaji.

Prema dosadašnjim istraživanjima čini se da najviše paralela za rapelo iz Rakovca pružaju primjeri s mađarskih procesijskih križeva.¹⁰ U velikom mađarskom katalogu »Pannonia regia« objavljenom 1994. godine interpretirani su i publicirani mnogobrojni nalazi od 1000. do 1541. godine. O spomenicima srednjovjekovnog brončanog umjetničkog obrta u Prekodunavlju izvrsnu sintezu napisala je i Zsuzsa Lovag.¹¹ Između ostalog, uz njezin je tekst objavljeno nekoliko križeva na kojima se uočavaju sličnosti s našim raspelom i to su korpusi iz: Székesfőhérvára, Szabadbattyáná, Somogykőhelya, Esztergoma (sl. 7), te posebno iz Sárbogárda (sl. 8) i Szerecsenya (sl. 9).¹² Svi navedeni primjeri datirani su u 12. stoljeće, izrađeni su od pozlaćene lijevane bronce, visoki su od 6,5 do 15 cm¹³, slične su impostacije i pokazuju gotovo identične morfološko-ikonografske karakteristike (ravno rezane perizome, stupaste noge, u laktovima blago povijene ruke, šiljate brade, dužu kosu začešljanu u pramenovima, čvrsti oslonac na suppedaneum). Posebno je značajan primjer iz Szerecsenya jer osim svih poznatih elemenata jedino taj aplicirani Krist ima preko ramena prebačenu maramu koja je ukrašena graviranim crtama. Još je jedna osobitost križa iz Szerecsenya, naime, u maloj udubini na prsima nalazila se je možda relikvija. Prema mišljenju autorice svi su ovi križevi nastali u prekodunavskoj samostanskoj radionici u drugoj polovici 12. stoljeća.

Može se pretpostaviti da je i raspelo iz Rakovca nastalo u tim radionicama, ili je pak djelo nekog domaćeg majstora koji je poznavao mađarske križeve. Mala udaljenost od Rakovca u Srijemu do mađarskih lokaliteta također ide u prilog tome.

1973, 125; N. Sofija, *Konzervacija i početni radovi na prezentaciji lokaliteta »Gradina« – manastirski kompleks Dombó u Novom Rakovcu*, Građa za proučavanje spomenika kulture Vojvodine, VI-VII, Novi Sad, 1976, str. 215-216.

⁴ Grad Dombó je bio pod srijemskom biskupijom, a poslije 1526. godine, kada su Turci zauzeli Petrovaradin, grad je osvojen i u borbi spaljen. Na osnovu karlovačkog mira i inzistiranja Turaka u proljeće 1702. godine je porušen.

⁵ N. Sándor, n. dj., 1971., str. 176, sl. 18. Nije sigurno definirano radi li se o oltarnoj pregradi ili nekoj drugoj namjeni ploče koja je obrađena i sa stražnje strane. Ukupne dimenzije su 41x43x10,5 cm.

⁶ B. Radojković, *Malo romaničko raspeće iz Kladova*, Zbornik, Muzeja primjenjene umetnosti, br. 2, 1956., str. 81-85.

⁷ Lj. Karaman, *O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji*, Historijski zbornik, 1948, str. 105.; Ivo Lentić, *Predmeti od metala u Riznici zagrebačke katedrale*, katalog izložbe Riznica zagrebačke katedrale, Muzejski prostor, 1983., str. 143 i 175.

⁸ Đ. Mazalić, *Stare ikone i drugo. Brončano raspeće Srednjeg vijeka*, Glasnik zemaljskog muzeja u BiH, Sarajevo, 1936., god. XLVIII, str. 70-71.

⁹ A. Horvat, *Brončani raspeti Christus Regnans nađen u Hrvatskoj*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 1954-1957., str. 261-269.

¹⁰ Pannonia Regia, Művészet a Dunántúlon 1000-1541., Magyar Nemzeti Galeria, 1994. – korpus iz Somogykőhelya, lijevana, pozlaćena bronca, 11,1 x 10,2 cm, druga pol. 12. st., str. 198; procesijski križ iz Sárbogárda, 26,2 x 12,4 cm, str. 199/200.; procesijski križ iz Szerecsenya, 24 x 12,3 cm, str. 200.; raspelo iz Esztergoma, pozlaćena bronca, 8,7 x 9,3 cm, str. 202; procesijski križ iz Székesfőhérvára, 22,5 cm; procesijski križ iz Szabadbattyána, str. 197.

¹¹ Zahvaljujem mr. M. Šercer na velikoj pomoći pri prijevodu kataloških jedinica s mađarskog jezika.

¹² Pannonia Regia..., str. 195-202.

¹³ Ovo su približne veličine dobivene proporcionalnim smanjivanjem jer su u kataloškim jedinicama zabilježene ukupne dimenzije procesijskih križeva, a ne izdvojenih korpusa koji su na njih aplicirani.

1. Rospelo iz Rakovca, 12. st., 6.4x4.7 cm, prednje strana, pozlaćena lijevana bronca

1a. stražnja strana

1b. lijevi profil

1c. desni profil

1d. detalj

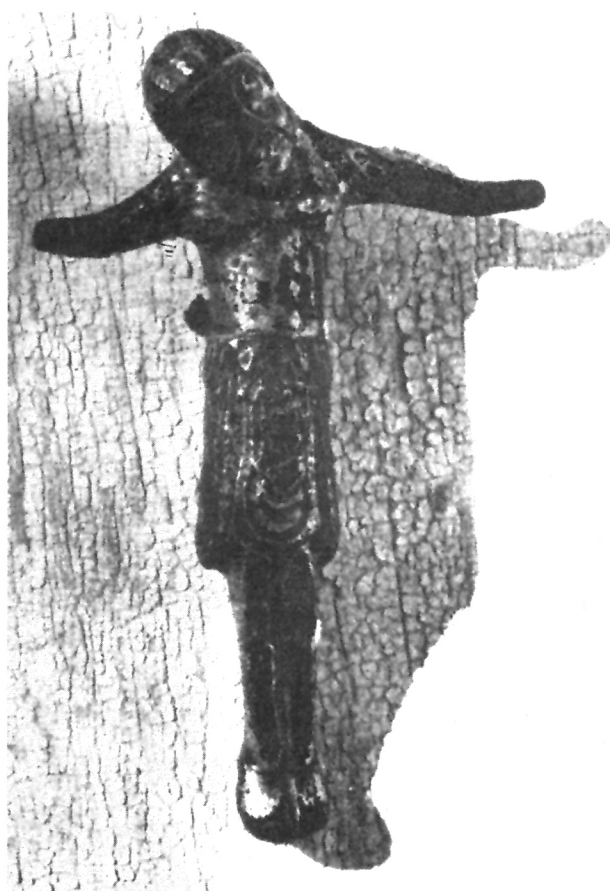
Desno:

3. Raspeło iz Kladova, 11/12.st, 8x5,6 cm, pozlačena lijevana bronca

2. Fragmet oltarne pregrade (?) od bijelog mramora s prikazom Krista, arheološki nalaz s lokaliteta Dombó na Gradini u Rakovcu, 41x43x10.5 cm

1e. detalj

Gore lijevo:

4. Raspelo iz Martinščine, 11/12.st., 13.9x13 cm, lijevana bronca

Lijevo:

5. Raspelo iz Mujdžića, 12. st., 13.2x12.2 cm, pozlaćena lijevana bronca

6. Raspelo iz Siska, flChristus regnans« druga pol. 12 st./početak 13. st., 12.6x7.5 cm, brončani lim, pozlaćeno, lijevano

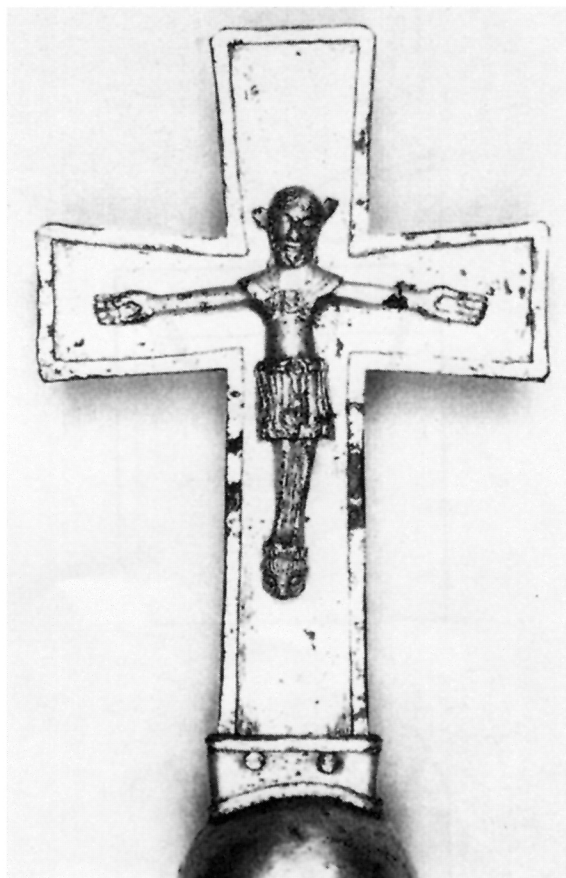

7. Raspelo iz Esztergoma, 12. st., 8.7x9.3 cm, pozlaćena lijevana bronca

Gore desno:

8. Procesijski križ iz Sárbogárda, 12. st., 26x1.4 cm, pozlaćena lijevana bronca

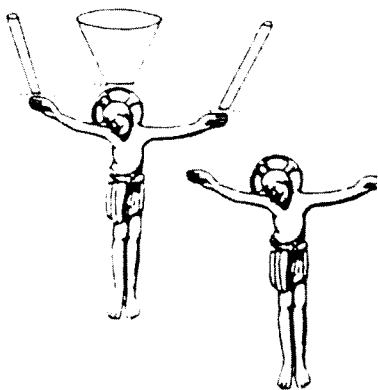
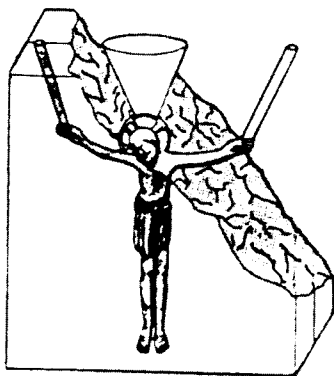
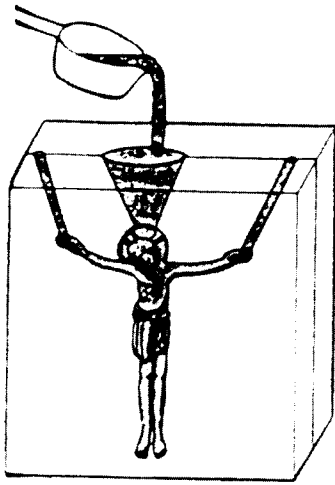
Desno:

9. Procesijski križ iz i Szerecsenya, 12. st., 24x12.3 cm, pozlaćena lijevana bronca (mora se nanovo, nije dobar predložak)

Snježana Pavičić

A small bronze crucifix from Rakovac

A small bronze crucifix from Rakovac (fig.1), in the Croatian Historical Museum in Zagreb, is an important example of small-size sculpture (6,4x4,7x0,8 cm) made in gilt bronze with the figure of Christ that is simple, rudimentary and symmetrical in form, compact in volume and proportions, solid and stational, which is characteristic for the romanesque period.

Archeological excavations in Rakovac near Novi Sad in Srijem have revealed several historical stages, among others Roman structures, a Romanesque basilica with a crypt and a Gothic church, as well as a period of adaptation of the medieval monastery Dombó into a fortification.

Of various archeological finds from Rakovac, most interesting for a comparison with the Romanesque crucifix now in the Croatian Historical Museum is a fragment of the choir screen made of white marble the front of which is decorated with a carved scene of the crucifixion of Christ (fig.2). If we want to compare it to similar objects, small cast bronze sculptures, the Rakovac crucifix may be compared with several finds in Croatia (Martinišćina in Hrvatsko zagorje-fig. 4, Sisak-fig. 6) and neighbouring countries: Serbia (Kladovo-fig. 3), Bosnia and Hercegovina, (Mujdžići-fig. 5) and Hungary (Székesfőhérvár, Szababattyan, Somogykőhely, Esztergom-fig.7, Sárbogárda-fig. 8, and Szerecseny-fig. 9). The similarity is most obvious with the examples from Hungary that date from the 12th century, made from gilt cast bronze in monastery workshops on the other bank of the Danube, from 6.5 to 15 cm tall, and have almost identical morphological and iconographic characteristics (straight-cut perisomes, stubby legs, hands slightly bent at the elbows, pointed beards, long hair in wisps, solid support on suppedaneum). The example from Szerecseny (fig.9) is of particular importance since this is the only Christ that, besides all the standard elements, has a handkerchief thrown across his shoulder. The Rakovac crucifix may have been made in the workshops on the other bank of the Danube or may be the work of a local craftsman in direct or indirect contact with Hungarian crosses. Rakovac in Srijem is close to Hungary, which seems to support this hypothesis.

Since 1909 the crucifix has been in the Croatian History Museum and, with other archeological artefacts bought from Ljudevit Sedlaček from Novi Sad (kept today in the Archeological Museum in Zagreb), complete the picture of this important Srijem locality.